

“GAYB İLMİ” KONUSUNDAKİ TUTARSIZLIK PROBLEMİ

MUHAMMED ALİ SABUNÎ ÖRNEĞİ

ÖZET

İnsanoğlunun gayba olan ilgisi yani geleceği bilme, fizikötesi âlemden haberdar olma arzusu, bütün devirlerde hep var olagelmıştır. Öte yandan, insanlar, ulaşmayı ideal edindikleri gayb âlemini, önemli ve güçlü kimselerin aralamasını beklemişler, onlara ‘gaybı bilme’ niteliği vermişlerdir. Zamanla bu mesele, o derece karmaşık bir hal almış ki, net ve tutarlı bir fikre sahip olmak son derece zorlaşmıştır. Bu durum, gayb kavramının içeriğini ve sınırlarını bilmemizi gerekli kılmaktadır.

Eserlerinde kolay, anlaşılır ve sade bir üslup kullanması yönüyle ön plana çıkan Muhammed Ali Sabuni de, gayb konusunda tutarlı olmayı başaramamıştır. Onun gayb konusunu ele alış tarzını mukayeseli bir şekilde değerlendirmek, bu makalenin asıl amacını oluşturmaktadır. Çünkü eserlerinde gayb konusu, çelişkiler barındıracak bir şekilde ele alınmaktadır. O halde bu görüşler arasındaki çelişki ve tutarsızlığı gösterip, problemin nasıl çözümlenmesi gerektiğini ele almak gerekir ki, gayb konusu etrafındaki bulanıklık bir derece giderilebilsin ve bilhassa inanan zihinler açısından bir netlik oluşabilsin.

Anahtar Kelimeler: Gayb, Resûl, Salih Kul (Hızır), Tutarlılık.

ABSTRACT

The Problem of Inconsistency About "Unseen Knowledge"

Example of Muhammad Ali Sabûnî

The mankind interest of unseen that the knowing of future, the desire to become aware of the metaphysical world, it has always been. On the other hand, people expect important and powerful someone to open the unseen world that they want to reach it, gave them the attribute of knowing of unseen. Over time, this issue which has taken it very complicated, it was extremely difficult to have a clear and consistent idea. This situation requires us the knowing of the contents and limit of the concept of unseen.

Muhammed Ali Sabunî, whom studies easy to use in clear and simple style, has failed to be consistent about the unseen. The comment of his handling the issue unseen in a comparative way, is the main purpose of this article. Because, the subject of unseen is discussed paradoxically in his studies. Then, we must show the contradictions and inconsistencies between these views and discuss how the problem should be resolved, to get destroyed the turbidity around unseen subject partly and in particular let's build a clarity for believing minds.

Key Words: Unseen, Prophet, Righteous servant (Hızır), Consistency.

“GAYB İLMİ” KONUSUNDAKİ TUTARSIZLIK PROBLEMİ

MUHAMMED ALİ SABUNÎ ÖRNEĞİ

Zamanımızın yaşayan en büyük âlimlerinden olan Muhammed Ali Sâbûnî, 1930 yılında Suriye'nin ilim ve âlimler mekânı olarak bilinen Halep şehrinde, ilim ile şöhret bulan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi.¹

Sâbûnî, 1952 senesinde, Ezher Üniversitesi eş-Şerî'a fakültesini bitirdi. Daha sonra Şer'î kadâ (yargı) bölümündeki tahassus (alan) eğitimini de tamamlayarak, 1954 yılında Ezher'den mezun oldu ve el-Âlimiyye diplomasını almaya hak kazandı.² Daha sonra ülkesi Suriye'ye dönerek, sekiz yıl sürecek olan tedris faaliyetlerinde bulundu. Bilahare Suudi Arabistan'a göç etmek durumunda kaldı ve burada Mekke-i Mükerreme Üniversitesi Eğitim Fakültesinde ve eş-Şerîa fakültesinde dersler vermeye başladı. Buradaki tedris hizmeti yaklaşık yirmi sekiz yıl devam etti. Bu uzun süre zarfında üniversite hocaları yetiştirdi ve Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nde birçok klasik eserin tahkikini yaptı.³

Eserlerinde kolay, anlaşılır ve sade bir üslup kullanması, müellifin en bariz özelliklerinden biridir. Bu yönüyle, kendisinden ziyadesiyle istifade mümkün olmuştur. Oldukça faydalı, üslubu kolay ve anlaşılır olan eserleri arasında *Safvetü't-Tefâsîr* ile *Îcâzü'l-Beyân fî Süveri'l-Kur'ân* isimli iki kitabında, “gayb” konusunun ele alınış tarzlarını mukayeseli bir şekilde değerlendirerek gayb ilmi konusundaki problemlere dikkat çekmek, bu makalenin asıl amacını oluşturmaktadır. Zira söz konusu iki eserde gayb konusu, bünyesinde çelişkiler barındıracak bir şekilde ele alınmaktadır. O halde bu görüşler arasındaki çelişki ve tutarsızlığı gösterip, problemin nasıl çözümlenmesi gerektiğini ele almak gerekir ki, gayb konusu etrafındaki zihin karışıklığının giderilebilmesine bir nebze de olsa katkı sunulabilsin.

¹ Bk., İbrahim Demir, *Muhammed Ali Es-Sabuni ve Tefsir Metodu*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2000, s. 13 Şeyh Muhammed Ali es-Sâbûnî, Arapça ilimlerini, feraiz(miras) ilmini ve diğer dinî ilimleri babası Şeyh Cemil'den okudu. Diğer yandan Suriye'nin ileri gelen âlimlerinden dersler aldı. Hocalarından bazıları şunlardır: Şeyh Muhammed Necip Sirâc, Şeyh Ahmed eş-Şemmâ', Şeyh Muhammed Said el-İdlîbî, Şeyh Rağîb et-Tabbâh, Şeyh Muhammed Necip Hiyata.

² el-Âlimiyye, o dönemin en yüksek ilmi kariyeri olup günümüzdeki doktoranın muadilidir.

³ Bk., İbrahim Demir, *Muhammed Ali Es-Sabuni ve Tefsir Metodu*, s. 14 Eserlerinden bazıları: *Safvetü't-Tefâsîr*, *Ravâ'i'u'l-Beyân fî Tefsîri Âyâti'l-Ahkâm*, *Kubes min Nûri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, *Mevsû'atü'l-Fikhi's-Şer'î el-Muyesser*, *Et-Tefsîru'l-Vâdih el-Muyesser*, *Îcâzü'l-Beyân fî Süveri'l-Kur'ân*, *Et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, *Akîdetü Ehli's-Sünneti fî Mizâni's-Şer'i*, *En-Nübüvvetü ve'l-Enbiyâ'*, *Dürratü't-Tefâsîr*, *Şerhu Riyâdi's-Sâlihîn*, *Şübehât ve Ebâtîl Havle taaddüdi Zevcâti'r-Rasûl*, *Me'âni'l-Kur'ân*, *El-Muktetaf min 'Uyûni't-Tefâsîr*, *Muhtasaru Tefsîri İbn Kesîr*, *Muhtasaru Tefsîri't-Taberî*, *Tenvîru'l-Ezhân min Tefsîri Rûhi'l-Beyân*.

Giriş

İnsanoğlunun gayba olan ilgisi yani geleceği bilme, tabiatüstü olayları açıklama, fizikötesi âlemden haberdar olma, kısacası bilinmeyeni öğrenme arzusu, bütün devirlerde hep var olagelmıştır. Bu arzu zaman zaman fal, burçlar, kehanet, cinlerle irtibat, cifr ve ebced, ilmü'l-hurûf gibi gelecekte haber vermeyle ilgili uğraşları, ayrı bir cazibe konusu kılmıştır. Bu durum günümüzde de aynı şekilde devam etmektedir. Diğer taraftan, beş duyumuzla ve bunların uzantısı sayılabilecek çeşitli araç-gereçlerle algılayabildiğimiz ötesinde başka varlıklar, başka gerçeklikler olması, gayb kavramının içeriğini ve sınırlarını bilmemizi, konu etrafında yapılan tartışmalardan zihnimize takılan sorulara cevap bulmamızı gerekli kılmaktadır.

Öte yandan insanlar, kendileri için bir muamma, ulaşmak isteyip de bir türlü ulaşamadıkları bir özlem ve ideal olarak gördükleri gayb âlemini, önemli ve güçlü kimselerin aralamasını bekleyip, kendilerinden üstün özelliklere sahip olduklarını kabul ettikleri varlıklara ‘gaybı bilme’ niteliği vermişlerdir. Başka bir ifade ile kendi yeteneklerine göre daha üstün özellikler taşıdığını varsaydıkları kimseleri gayb konusunda bilgi sahibi olarak düşünmüşlerdir. Aksini ise bu varlıklar için bir eksiklik saymışlardır. Bu alışkanlığa örnek olarak, nebiyi, “gaybtan haber veren insan” olarak kabul eden İsrail oğullarının, peygamberimizin nübüvvetinin doğruluğunu, gayb hakkında sordukları sorulara vereceği cevaplarla tespit etmeye çalışması gösterilebilir.⁴

İşin bir başka dikkat çeken yönü de şudur: Pozitif bilimi hayatın merkezine koyan modern anlayış, laboratuvara sokamadığı, eliyle tutup gözüyle görmediği hususları red ve inkâr etmeyi “gelişmişlik/çağdaşlık” olarak kabul ederken, diğer taraftan fizikötesiyle irtibat kurma tutkusunu tatmin için –adını Astroloji koyarak kendince bilimselleştirdiği– fal, burçlar ve benzeri konularla ilgilenmeyi, hayatın ayrılmaz bir parçası haline getirme gibi bir çelişkiye düşmekten kurtulamamış görüntüsü vermektedir. Bu karmaşıklık içerisinde gayb konusunun netleştirilmesi, bilhassa inanan zihinler açısından büyük bir önem arz etmektedir. Zira bu mesele, o derece karmaşık bir hal almış ki çok önemli bazı âlimler, bu meselede net ve kendi içinde tutarlılığa sahip bir fikre sahip olmayı başaramamışlardır.⁵ İşte bu âlimlerinden biri de,

⁴ İlyas Çelebi, *İslam İncancında Gayb Problemi*, Marmara Ün. Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 143–145

⁵ Okumaların sırasında, asrımızın önemli âlimlerinden Bediüzzaman Said Nursi'nin de gayb konusunda benzer bir yanılığa düştüğünü fark ettim. Örneğin; “Yoksa gaybın ilmi onların yanında da, oradan mı alıp yazıyorlar?” (Tür Süresi, 52/41) ayetini tefsir ederken şöyle demektedir: “Gaybâşinâlık dâvâ eden Budeiler gibi ve umûr-u gaybiyeye dâir tahminlerini yakîn tahayyül eden akılfüruşlar gibi, senin gaybî haberlerini beğenmiyorlar mı? Gaybî kitapları mı var ki, senin gaybî kitabını kabul etmiyorlar? Öyle ise, vahye mazhar resûllerden başka

zamanımızın değerli âlimi Muhammed Ali Sabunî'dir. Onun gayb ilmi konusundaki görüşleri *Safvetu't-Tefâsîr* isimli eserinde şu şekildedir:

- (1) “Gayb: Beş duyu organına gizli kalan şeylerdir. Örtülü olup görünmeyen her şey gaybdır; cennet, cehennem, haşır ve neşir gibi. Râğıb der ki: Beş duyu organının kapsamında olmayan her şeydir.”⁶
- (2) “Allah size, gaybı bildirecek değildir.”⁷ Taberî der ki, ayetin yorumuyla ilgili en uygun görüş şudur: Yani, Allah sizi kullarının kalplerine bilgili kılacak değildir ki bu sayede mü'mini, münafık ve kâfirden ayırıp tanıyasınız. Ancak O, onların arasını belalarla ve imtihanla ayırır, tıpkı Uhud'ta aralarını zorlu bir imtihanla ve düşmanlarına karşı cihadı emretmekle ayırdığı gibi. *Ancak Allah, resullerinden dilediğini seçer.*⁸ Yani, resullerinden dilediğini seçer ve gaybını ona bildirir, tıpkı Hz. Peygamber'e münafıkların halini bildirdiği gibi. *Öyleyse Allah'a ve resullerine iman edin.*⁹ Yani, sahih bir imanla iman edin ki, gaybı bilen sadece Allah'tır, Peygamberin bildirdiği gayb haberleri, sadece ve sadece Allah'tan gelen vahiylerdir.”¹⁰
- (3) “Gaybın sahibi olan Allah, gaybından hiç kimseyi haberdar etmez.”¹¹ Yani celal sahibi Yüce Allah, gözlerden gizli olan, bakışlardan saklanan her şeyi bilir. Yarattıklarından hiç kimseye gaybını bildirmez, ancak Allah'ın seçip risalet ve nübüvvetine razı olduğu elçileri bundan hariçtir. Allah, gaybından istediğini elçisine bildirir. Müfessirler dediler ki, Allah gaybını, sadece seçtiği bazı elçilerine bildirir, onlara da yalnızca gaybının bir kısmını bildirir ki bu onlar için bir mucize

kimseye açılmayan ve kendi başıyla ona girmeye kimsenin haddi olmayan âlem-i gayb kendi yanlarında hazır, açık tahayyül edip ondan mâlûmât olarak yazıyorlar hülyâsında bulunuyorlar. Böyle haddinden hadsiz tecavüz etmiş mağrur hodfüruşların tezkibleri sana fütür vermesin. Zîrâ az bir zamanda senin hakikatlerin onların hülyâlarını zîr ü zeber edecek.” (Said Nursi, *el-Makâlâtü'l-Kübrâ*, Mütercim: Molla Muhammed Zahid Malazgirdî, Şeriketu Resail'i Nur, Beyrut, 2010, s. 415) Burada “vahye mazhar resullerden başka kimseye açılmayan” ifadesi son derece önemlidir. Hâlbuki şu ifadelerde ise, resullerden başkasına da gaybın açılabilmesi iması mevcuttur: “Ehl-i keşif muttali olduğu mukadderat mutlak olmadığını, belki bazı şerâitle mukayyet bulunduğunu ve o şerâitin vuku bulmamasıyla o hadise de vukua gelmiyor. Fakat o hadise, ecel-i muallâk gibi, Levh-i Ezelînin bir nevi defteri hükmünde olan Levh-i Mahv-İspatta mukadder olarak yazılmıştır. Gayet nadir olarak Levh-i Ezelîye kadar keşif çıkar. Ekseri oraya çıkamıyor.” (Said Nursi, *Lem'alar*, Zehra Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 132) Buradaki ifadeye göre, ehl-i keşif nadiren de olsa Levh-i Ezelideki gaybı keşfedebilir. Söz konusu ehl-i keşiften maksadın sadece peygamberler olmadığını şu ifadelerinden anlamaktayız: “Ehl-i velâyet, gaybî olan şeyleri, bildirilmezse bilmezler. (Said Nursi, *Kastamonu Lahikası*, Zehra Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 147) Hâlbuki ayetlerdeki açık ifadelerden anlaşılan, gaybî olan şeylerin sadece peygamberlere bildirildiği şeklindedir ki yaptığımız ilk nakilde kendisi de net bir şekilde bu hususa vurgu yapmaktadır.

⁶ Muhammed Ali Sabunî; *Safvetu't-Tefâsîr*, Daru's-Sabunî, Kahire 2009, I, 25; Râğıb der ki: “Gayb kelimesi masdardır, gözlerden gizlenip battıklarında güneş ve diğerleri için ‘gâib’ oldu denir. (Buradan hareketle) insanın beş duyusundan ve ilminden gizli olan her şey için kullanılmaktadır.” Râğıb el-İsfehânî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, I-II C., Mektebetu Nezar Mustafa el-Bâz, tsz. II, 475

⁷ Al-i İmran, 3/179

⁸ Al-i İmran, 3/179

⁹ Al-i İmran, 3/179

¹⁰ Sabunî; *Safvetu't-Tefâsîr*, I, 225; “Allah hepinizi gaybtan haberdar kılacak değildir. Yani sizin tümünüzü münafıkların kalplerinden haberdar etmek suretiyle, onları ayırt ettirecek değildir. Fakat Allah, peygamberlerinden her kimi dilerse seçer, ona onu bildirir. Öteden beri ilahi sünnet (adet) budur.” Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, (V. 1361/1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, (I-X C.), (Sadeleştirme), Azim Dağıtım, İstanbul, tsz., II, 468 Aynı minvaldeki tefsirler için bk., Zemaşerî, Carullah Ebu'l Kasım Mahmud b. Ömer, (467–538 h.), *el-Keşaf* (I-IV C.), el-Mektebetu't-Tevfikîyye, Kahire 2012; I, 457; Beyzavî, Kadı Nasıruddin Ebu Said Abdullah İbn Ömer b. Muhammed eş-Şirazi el-Beydavi (v. 685), *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, I-II C, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2011, I, 192; Muhammed Kenan, *Kurretu'l-Ayneyn ala Tefsiri'l-Celaleyn*, Dersaadet Kitabevi, İstanbul, tsz., I, 92

¹¹ Cin, 72/26

olsun.¹² Şüphesiz ki elçiler, mucizelerle desteklenmişlerdir. Bazı gayb haberlerinin kendilerine bildirilmesi de mucizelerdendir. Nitekim Kur'an'da Hz. İsa'ya atfen şöyle denmektedir: *Evlerinizde ne yiyip, ne biriktirdiğinizi size haber veririm.*¹³ Şüphesiz ki O, elçisinin önünden ve arkasından gözetleyiciler gönderir.¹⁴ Yani Yüce Allah, elçisinin önünden ve arkasından melekler ve koruyucular gönderir ki onu cinlerden korusunlar ve onu, Cenab-ı Allah'ın kendisine bildirdiği gayb haberlerini eksiksiz bir şekilde alması hususunda koruyup gözetlesinler.”¹⁵

İcâzu'l-Beyân fî Suveri'l-Kur'an isimli eserinde gayb konusuyla ilgili bakış açısını şu şekilde dile getirmektedir:

- (4) “Sonra Kehf suresi, ilim yolculuğunda tevazu kıssasından bahseder ki olay, Hz. Musa ile Salih kul Hızır arasında geçmektedir. Hakikaten Hz. Musa üstün bir konuma sahip olmasına rağmen onun bu konumu, onu, ilim yolculuğunda ilim alacağı kimsenin konumuna bakmaksızın katlanacağı zorluklardan alıkoymadı. Musa, Allah'ın peygamberi ve aracısız olarak doğrudan konuştuğu elçisidir. *Hızır ise peygamber değildir, o sadece Allah'ın salih kullarından biridir.* Buna rağmen Hz. Musa, Salih kulla karşılaşp Allah'ın kendisine verdiği ledünni ilminden istifade etme uğrunda uzak mesafelere gitmede tereddüt göstermedi. *“Hani Musa, yanındaki gence şöyle demişti: İki denizin birleştiği yere varıncaya kadar durmayacağım, ya da uzun zaman gideceğim.*¹⁶ Musa, Salih kulla karşılaştı ve kendisini tevazu ve edep ile takdim etti, kendisinden ilim talebinde bulundu. *İkisi kullarımızdan bir kul buldular ki biz ona katımızdan bir rahmet verdik ve ona yanımızdan bir ilim öğrettik. Musa ona dedi ki: Öğretildiğin bilgiden doğruya iletcek şekilde, bana öğretmen karşılığında sana tabi olabilir miyim?*¹⁷ Sonra, Kur'an'ın bize anlattığı gemi olayı, çocuk öldürme ve (yıkılmaya yüz tutan) duvarı yapma gibi enteresan kıssalar ikisinin başından geçti. Bunların tümü, gaybî haberlerdir ki,¹⁸ Allah, onları bu Salih kula bildirdi. Tüm bunlarda, ibretler ve öğütler vardır.”¹⁹

Yaptığımız söz konusu alıntılar bağlamında meseleyi değerlendirdiğimizde, ilk paragrafta beş duyu organına gizli kalan, örtülü olup görünmeyen her şeyin gayb kapsamında olduğu söylenmektedir. İkinci ve üçüncü paragrafta ayetler bağlamında, Yüce Allah'ın gaybını sadece elçilerine/peygamberlerine bildirdiği ve bunu da dilediği kadar ile sınırlı tuttuğu açık bir şekilde ifade edilmektedir. Son paragrafa geldiğimizde ise, meselenin

¹² Bk., Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 633; Celaleyn, II, 772; İbn Kesîr, Ebu'l Fida İsmail ed-Dımeşki, (V. 774/1373), *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, (I-III C.), İhtisar ve Tahkik: Sabuni, Muhammed Ali, Daru'l-Fikir, Beyrut 1419, III, 557

¹³ Al-i İmran, 3/49

¹⁴ Cin, 72/26

¹⁵ Sabunî; *Safvetu't-Tefâsîr*, II, 437-438

¹⁶ Kehf, 18/60

¹⁷ Kehf, 18/65-66

¹⁸ “Nereden bilinebilir ki, bugünün çocuğu büyüyüp malı ve kuvvetiyle ana-babasını veya diğer insanları dinlerinden döndürmek için uğraşacak? Bu durum görünmez olan gayb âlemindedir. Onu bizim bilmemiz imkânsızdır.” İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr b. Eyyub, *Bedai'u't-Tefsîr*, Derleyen: Yusri es-Seyyid Muhammed, Tercüme: Ahmet Ağırakça, M. Emin Çimendağ, Polen Yayınları Ravza Matbaacılık, İstanbul 2011, II, 640

¹⁹ Muhammed Ali Sabunî, *İcâzu'l-Beyân fî Suveri'l-Kur'an*, Daru'l-Cil, Beyrut 2001, s. 59

tamamen değişip başkalaştığı görölmektedir. Zira bu kısımda, gayb bilgisinin peygamber olmayan salih bir kula verildiği iddia edilmektedir. Peygamber olmayan bu salih kul, Hz. Musa'ya gayb bilgisini öğretecek olan öğretmen rolünde sunulmaktadır. Bu noktada iş kendi içinde önemli bir tutarsızlık ve çelişki sergilemektedir. Zira Allah tarafından görevlendirilmiş elçilerden başkasına bildirilmeyen gaybi bilgi, son paragrafta peygamber olmadığı açıkça iddia edilen salih bir kula bildirilir hale gelmektedir; yine söz konusu kişinin peygamber olan Musa'ya gaybi bilgiyi öğreten bir bilge olduğu işlenmektedir. Mesele bu şekilde birbirine karışıp kendi içinde tutarsız bir hal alınca bazı konuların açığa kavuşturulması ihtiyacı doğmaktadır.

Örneğin, gaybın ne olduğu, gayb kavramının çerçevesinin nasıl çizilmesi gerektiği sorunsalı öne çıkmaktadır. Ayrıca Allah'ın gaybını kimlere bildirdiği, bildirmesi durumunda da ne oranda bildirdiği konusunun netleştirilmesi önemli bir hal almaktadır. Bununla beraber Allah'ın gaybını bildirdiğini söylediği resullerden kimlerin kastedildiği, bu kapsama peygamberler gibi evliyanın da dahil olup olmadığı sorusu cevaplandırılmalıdır. Belki son bir problem olarak, Hz. Musa kıssasında anlatılan salih kulun veli mi, peygamber mi yoksa melek mi olduğu hususu önemli birer başlık olarak karşımıza çıkmakta ve netleştirilmeye ihtiyaç duymaktadır. O halde bu konuları amaca hizmet edecek derecede çok fazla detaya girmeden ele almak gerekir.

(1)- Gaybın Tanımı

Kur'an'da 59 yerde geçen gayb kelimesi, "gaybet ve gıyab (göz önünde bulunmama) anlamında masdar veya gâib (göz önünde olmayan) manasına isim ve sıfat olur ki; bu da 'adl' kelimesi gibi masdar diye isimlendirilmiştir veya 'meyyit' ve 'meyt' kelimeleri gibi 'gayyib' kelimesinin hafifletilmiştir."²⁰ Daha özlü bir ifadeyle, "gayb, duygu ve ilimde veya varlık âleminde hazır olmayan demektir."²¹

Buna göre denilebilir ki, gayb kavramı Arapçada gizli kalmak, gizlenmek, görünmemek, anlamında masdar; gizlenen, hazırda olmayan şey manasında isim ve sıfat olarak; akıl ve duyular yoluyla doğrudan ya da dolaylı olarak ulaşılamayan, hakkında bilgi elde edilemeyen, müşahede alanının dışında kalıp idrak edilemeyen bir varlık alanını ifade etmektedir.

²⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 167

²¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 386

Bu bağlamda “gayb, duyularla algılanamayan, insanın deney ve gözlemlerine konu olamayan şeylere inanmaktır. Allah, melekler, vahiy, öldükten sonra dirilme, cennet ve cehennem gibi hususların tadılıp koklanamayacağı, ölçülüp tartılamayacağı bilinen bir gerçektir. Bu tür şeyler fiziksel dünyadaki birçok durumda olduğu gibi, uzmanlarına (peygamberlere) güvenilerek kabul edilir.”²² Muhammed Esed’in ifadesiyle, gayb kavramı “Kuran’da, insanın kavrayış alanının ötesinde bulunan, onu aşan hakikatin tüm safhalarını ifade etmek için kullanılır.”²³

Nasslardaki ayırım bağlamında baktığımızda, “İki türlü gaybın bulunduğu görülür. Bir kısmı, hiçbir delili bulunmayan gaiblerdir ki bunları ancak gayb bilgisine sahip olan Allah bilir. “*Gaybın anahtarları yalnızca O'nun Katındadır, O'ndan başka hiç kimse gaybı bilmez. Karada ve denizde olanların tümünü O bilir, O, bilmeksizin bir yaprak dahi düşmez; yerin karanlıklarındaki bir tane, hiçbir yaş ve hiçbir kuru şey yoktur ki hepsi apaçık bir kitapta olmasın.*”²⁴ Diğer kısmı, delili bulunan gaiblerdir ki, “*Onlar gayba iman ederler...*”²⁵ ayetindeki gaybten kastedilen de bu kısımdır. “el-Gayb” kelimesinin başında bulunan elif lam (el-) ahd (belirlilik) içindir. Yani, Allah’tan hakkıyla korkanların inandıkları gayb, delili bulunan hak gaybdır ki, bu da Hak Teâlâ ve sıfatı, ahiret ve halleri, melekler, peygamberlerin nübüvveti, kitapları indirme gibi imana ait temel unsurlardır.”²⁶

Bilinebilirlik açısından baktığımız zaman, gaybı iki kısma ayırmanın mümkün olacağı kanaatindeyiz.

(1) *Nisbî (İzaftî) gayb*; Buna ‘*göreceli gayb*’ da denilebilir, mesela; bir zamanda veya bir mekânda bilinemeyen pek çok şey vardır ki, başka bir mekân veya zamanda bilinebilir. Yahut aynı zaman ve mekânda olan insanlardan bazıları bildiği halde, diğerlerine gizli kalan hususlar vardır. Söz gelimi, çok yakınımızda meydana geldiği halde duyup haberdar olmadığımız için bize göre “gayb” olan bir olay, ona tanıklık edenler için böyle değildir.

Yine “Birçok şey hadd-i zatında varlık âleminde, görünen âlemde hazır olduğu halde birbirlerine göre gaib olabilir. Mesela, bir kimsenin kalbindeki kendisine göre hazır olup bilindiği halde, başkasına göre gaib olur. Fakat bu gayb, mutlak ve hakiki bir gayb değil, nisbî bir gaybtır. Yani mutlak ve gerçek manada gayb değil, başkasına göre gaybtır. Aslında

²² Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*, I, 49

²³ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, I, 4 dpn. 3

²⁴ En'am, 6/59

²⁵ Bakara, 2/3

²⁶ Bk., Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 167

mevcut ve hazır olduğu için doğrudan doğruya veya işaret ve izlerinden bilinmek şanıdır.²⁷ Allah, henüz varlık âlemine gelmeyen, işaret ve izleri de bulunmayan ve bazılarına göre gayb olan şeyleri bildiği gibi, henüz vücuda gelmemiş olanları da bilir. Ona göre gayb yoktur.”²⁸

Gene bu bağlamda olmak üzere örneğin; semâlardaki (göklerdeki) şeyler, semâ ehlinden olan meleklerle göre gayb olmadığı hâlde, insanlara gaybdır. Yine kimi uzak yerlerdeki şeylerin durumları cinler için gayb olmadığı hâlde, insanlar için gaybdır. Bundan dolayı bâzı kimseler, cinlerin gaybı bildiğini iddiâ etmişlerdir. Hâlbuki onlar görmedikleri şeyleri değil, gördükleri bazı şeyleri bilirler. Eğer cinler gaybı bilselerdi, Süleymân peygamber (a.s.) onları çalıştırırken, vefât ettiğinde, onun vefâtını da bilirlerdi, hâlbuki bilememişlerdir.²⁹ Benzer bir şekilde, mekân olarak bir insanın çıplak gözle duvarın ardını görememesi, zaman olarak da önceki kavimlerin kendilerine gönderilen peygamberlere karşı aldıkları tavrın nasıl olduğu gaybtır. Ancak bu, duvarın ardındaki insanlara ve peygamberlere karşı plan kuranlara gayb değildir. Bu nedenle Yusuf ve Nuh kıssaları gayb olarak nitelendirilmiştir. Yani Yusuf ve Nuh peygamberlerin düşmanları bize gayb olan kimi hususları bilmekteydiler. “*Bu, sana (ey Muhammed) vahyettiğimiz gayb haberlerindedir. Yoksa onlar, (Yusuf’un kardeşleri) o hileli-düzeni kurarlarken, yapacakları işe topluca karar verdikleri zaman sen yanlarında değildin.*”³⁰; “*Bunlar: Sana vahyettiğimiz gayb haberlerindedir. Bunları sen ve kavmin bundan önce bilmiyordunuz. Şu halde sabret. Şüphesiz (güzel olan) sonuç takva sahiplerininindir.*”³¹

(2) *Mutlak Gayb*; Allah Teâlâ’nın ezelfi ve ebedî ilminde mevcut ve bilgisi sadece O’na mahsus olan, O’nun tarafından açıklanmadığı ve bildirilmediği takdirde hiçbir şekilde bilinme imkânı bulunmayan alandır. Gerçek anlamıyla “Allah’ın gaybı” budur. Tanımda geçtiği üzere mutlak gaybın iki yönü mevcuttur: Birincisi, sadece Allah’ın bildiği ve sahip

²⁷ Bu noktada Hz. Ömer’le ilgili olarak anlatılan “Sâriye olayı” hatırlanabilir, ancak İbn Hazm’ın gerçekleştiğini kabul etmediği bu olay bazı araştırmacılarca, Hz. Ömer’in minberden İran bölgesinde savaşmakta olan Sâriye isimli komutanına sesini işittirmesi şeklinde gerçekleşmemiştir, Taberi gibi bazı kaynaklarda geçtiği üzere olay Hz. Ömer’in bir rüyasıdır, savaş sırasında ordu içindeki bir sahabinin arkadaşlarını kurtarma amaçlı bağırması, Hz. Ömer’in sesi gibi nakledilmiş olmalıdır. Ordudaki askerler, kendi aralarında istişare etmek suretiyle dağa çekilmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bk., Ahmet Önkâl, “*Sariye Olayı Üzerine Bir Rivayet Araştırması*”, İSTEM. Sayı: 6, Konya, 2005, 9-49.

²⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VIII, 386-387

²⁹ “Ne zaman ki Süleyman’a ölümü hükmettik, cinlere onun ölümünü sezdiren olmadı. Yalnız bir güve böceği/kurdu yere dayandığı asâsını yiyordu. Bu sebeple Süleyman yere yıkılınca ortaya çıktı ki, cinler eğer gaybı bilseydiler, o zilletli azab içinde bekleyip durmazlardı.” Sebe’, 34/14

³⁰ Yusuf, 12/102

³¹ Hud, 11/49

olduğu, fakat peygamberler dâhil hiç kimseye bildirmediği, insanlara tamamen kapalı olan alandır. İkincisi, Allah'ın sadece Peygamberlere vahiy yoluyla bildirdikleridir.

Örneğin, kıyametin kopma zamanı Allah'ın kendine özgü kıldığı gaybi konulardan biridir. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *“İnsanlar sana kıyametin zamanını soruyorlar. De ki: Onun bilgisi Allah katındadır. Ne bilirsin, belki de zamanı yakındır.”*³² Ayette, sadece Allah'ın kıyametin “kopma zamanını” bildiği ifade edilmekle yetinilmeyip ayrıca bunun gaybî bir konu olduğu ve gaybın ilminin de Allah'a ait olduğu vurgulanmaktadır. Kıyametin ne zaman kopacağı konusunda Kur'an'ın tavrı açıktır. Bu konuya dair soruları Kur'an sıklıkla; “onun ilmi Allah katındadır” şeklinde cevaplamaktadır. Birçok ayette de onun yakın olabileceği ve ansızın gerçekleşebileceği ifade edilmektedir.

Yine gelecekte başa gelecek olan olaylar, kişinin ne zaman, nerede ve ne şekilde öleceği gibi hususlar gaybî hususlardır, ilahî bilgilendirme olmadığı takdirde bilinme imkânları yoktur. Şu ayet-i kerime konumuz açısından önem arz etmektedir: *“Kıyametin ilmi Allah katındadır. Yağmuru O indirir. Rahimlerde olanı bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilmez. Hiç kimse nerede öleceğini de bilmez.”*³³

³² Ahzab, 33/63

³³ Lokman, 31/34; Resul-i Ekrem (s.a.v.) de “Gaybın anahtarları beştir. Onları ancak Allah bilir” (Buhari, İman 18) buyurmak suretiyle, bu beş hususun “gayb” olduğunu ve onları Allah Teâlâ'dan başkasının bilmesinin imkânsız olduğunu belirtmiştir. Ayette zikredilen 1., 4. ve 5. hususların mutlak gayb olduğu konusunda herhangi bir şüphe ve itiraz söz konusu değildir. 2. ve 3. sıradaki hususlara ise şöyle itiraz edilebilir: Günümüzün gelişmiş teknolojik imkânlarıyla nereye, ne zaman yağmur yağacağı kesin bilgiye yakın biçimde tahmin edilebilmekte, aynı imkânla ana rahmindeki çocuğun durumu da bilinmektedir. Öyleyse bu iki hususun her yönüyle mutlak gayb olması söz konusu değildir. Mesele yakından incelendiğinde, bu iki hususun da mutlak ve kesin denecek ölçülerde bilinemediği ortaya çıkacaktır. Yağmur olayında, gelişmiş teknolojiye dayanan meteorolojik tahminler, adından da anlaşılacağı gibi sadece birer “tahmin”dir. Nereye yağmur yağacağı milimetrik olarak bilinemediği gibi, ne kadar yağmur yağacağı da tam anlamıyla söylenemez. Üstelik meteorolojik tahminler, bulut hareketleri ve hava akımları dikkate alınarak yapılır. Bunun anlamı şudur: Söz konusu belirtiler olmadan önce meteoroloji istasyonlarının herhangi bir tahminde bulunmaları mümkün değildir. Bu belirtiler ortaya çıktıktan sonra ise yağmurun yağması mutlak gayb alanından çıkıp, izafî gayb alanına girmiş demektir. Sonuç olarak nereye ne kadar ve ne şiddette yağmur yağacağı, belirtileri ortaya çıkmadan önce mutlak gaybdır ve yalnız Allah Teâlâ tarafından bilinir. Belirtiler ortaya çıktıktan sonra ise artık bu mesele mutlak gayb değildir. O halde, teknolojik gelişmelerle yapılan tahmin veya gözlemler gerçekte gaybı bilmek değildir, sadece birtakım tahminlerde bulunmaktır, söz konusu tahminler kimi zaman tutarken kimi zaman da ıskalayabilmektedir. Rahimlerde olanın bilinmesi meselesine gelince; öncelikle belirtmek gerekir ki, ayette mutlak olarak “rahimlerde olan” denmektedir. Bu mutlak ve genel ifade, sperm rahme düşmesinden önceki ve sonraki halini, gelişip şekillenmesini ve dünyaya geldikten sonra ölene kadar geçen sürenin tamamını kapsar. Bilindiği gibi bu alandaki teknolojik gelişmeler, sperm rahme düşer düşmez onun cinsiyetini, yüzünün ve organlarının şeklini, nasıl bir insan olacağını ve bu gibi hususları tespit etmekten uzaktır. Teknolojinin tespit edemediği, sperm geçirdiği evrelerden, cenin insan şeklini almaya başladığında cinsiyetinin tespitinden ve azalarının durumundan ibarettir ki kimi zaman bu noktada da yanılgılar olduğu bilinmektedir. Oysa ayetin mutlak ifadesi, rahimdeki varlığın cinsiyeti, azalarının şekli, kişiliği, rızkı, yetenekleri, hayatını nasıl bir insan olarak yaşayacağı ve başına nelerin geleceği gibi, doğum öncesi ve sonrası bütün bir hayatı yani hem suretini, hayatının maddi ve görünebilen yüzünü; hem de siretini, hayatının manevi ve bize gizli kalan yüzünü kapsamaktadır. Bütün bunların ise henüz cenin safhasındaki bir insan hakkında gayb olduğunda şüphe yoktur.

Bu perspektiften baktığımızda, “gaybın bilgisi, bütünüyle ancak Allah’a mahsustur. Elçilerin bizzat kendileri gaybı bilemezler.³⁴ Fakat Allah onları risalet göreviyle seçtiği için, gayb ilminin bazı hakikatlerini istediği zaman onlara verebilir.”³⁵ Bu duruma göre de Peygamberler, gaybı bilen insanlar değil, gaybdan Allah’ın bildirdiği ölçüde haber alan insanlardır. Yani onların gayba dair verdikleri haberlerin tümü, Allah’ın bildirmesiyledir.³⁶

(2) Allah’ın Gaybı Bildirme Keyfiyeti

Mutlak gayb konusunda söylediğimiz bazı önemli hususları, önemine binaen biraz daha detaylandırıp net bir şekilde ortaya koymamız; bazı temel noktalara vurgu yapmamız, konuyu daha sağlam bir zeminde değerlendirme olanağı verecektir. Konuyla ilgili bazı ayetlere göz atalım:

“Göklerin ve yerin gaybı Allah’a aittir.”³⁷ “Gaybın anahtarları O’nun nezdindedir. Onları O’ndan başkası bilmez.”³⁸ “De ki: Göklerde ve yerde olanlar gaybı bilemezler; lakin Allah bilir ve onlar ne zaman tekrar diriltileceklerini de bilmezler.”³⁹ Bu ve benzeri ayetlerde gaybı, Allah Teâlâ’dan başkasının bilemeyeceği açık bir şekilde ifade edilmektedir.

“Gaybı bilen O’dur. Gaybını hiç kimseye izhar etmez. Ancak razı olduğu Peygamber müstesna. Çünkü O, elçisinin önüne ve arkasına gözetleyiciler (koruyucular) koyar.”⁴⁰ “Ve Allah sizi gayba vakıf kılacak değildir. Fakat Allah, elçilerinden dilediğini seçer (ve onu gayba vakıf kılar).”⁴¹ Bu ayetler ise, ilke olarak Allah Teâlâ’nın, seçtiği elçisini/peygamberini dilediği oranda gaybına muttali kıldığını kabul etmemizi gerekli kılmaktadır. Her iki ifadedeki ortak birinci nokta, Allah’tan başka kimsenin gaybı bilemeyeceği fikridir. İkinci ortak nokta ise, birisinde “lâkin” kelimesiyle, diğerinde “illâ” istisna edatıyla başlayan ibarelerle, Allah’ın gaybını hiç kimseye açıklamayacağı genel hükmünün istisna edilişidir. İfadelerin bu ikinci kısımlarından anlaşıldığına göre Allah, dilediği herhangi bir elçisine, dilediği ve ihtiyaç gördüğü oranda gaybını açıklayabilir. Burada gözden kaçırılmaması gereken temel espri şudur: *Allah, gaybını sadece elçilerine/resullerine bildirdiğini söylemektedir, onlara da gaybın tümünü değil, dilediği kısmını haber vermektedir.*

³⁴ Örneğin; tarihe acıklı olaylar olarak geçen Raci’ ve Bi’r-i Maune hadiseleri, Hz. Peygamber’in geleceği Allah’ın bilgilendirmesi olmadığı takdirde bilmediğini göstermektedir. Zira böyle bir bilgisi olsaydı, sahabelerini bile öyle bir tehlikenin içine göndermez, onları Medine’de tutmayı yeğlerdi.

³⁵ Mevdudî, *Tefhimu’l-Kur’an*, VI, 493

³⁶ Bk., Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VIII, 387

³⁷ Nahl, 16/77

³⁸ En’am, 6/59

³⁹ Neml, 27/65

⁴⁰ Cin, 72/26-27

⁴¹ Al-i İmran, 3/179

Ayetlerdeki bu açık ve net ifadelerle rağmen Razî, Beyzavî, Hâzin, İbn Kemal, İbn Haldun ve Bursevî gibi bazı âlimler; Allah'ın peygamberler dışında riyazet ve keramet ehli bazı seçkin kullarına da gaybî bilgiler verebileceğini, bunun Kur'an ayetleriyle çelişmediğini öne sürmektedirler.⁴² Sözü edilen âlimler, bu tür bilgileri elde etmek için vahiy dışında ilham, keşif ve rüya gibi yolların da bulunduğunu iddia etmektedirler.⁴³ Bu noktada, adı geçen âlimlerin de bir tutarsızlık sergiledikleri ve bu yönleriyle Muhammed Ali Sabuni'den farklı bir konumda değerlendirilmelerinin doğru olmadığı söylenebilir.

Esasen bu âlimlerin de, Kur'an'ın açık olan ifadelerine bağlı kalarak hareket etmedikleri ve zorlama yorumlarla gaybın ve bilinebilirliğinin kapsamını genişletmeye çalıştıkları söylenebilir. Ancak onlar, isabetli olmasa da kendi fikirlerinde bir tutarlılık oluşturmaya çalışmışlardır. Örneğin; resul kavramının sadece melekler için kullanıldığını⁴⁴ veya bu kavramın peygamberleri de içermesi durumunda sadece peygamberler için kullanılmadığını onlar dışındaki seçkin kulları kapsayabileceğini veya ayette geçen 'gayb' kavramının tekil olarak kullanıldığını, dolayısıyla bununla sadece bir gaybın kastedilip bütün gaybların kastedilmediğini iddia ederek fikir sistematizindeki tutarsızlığı gidermeye çalışmışlardır. Sözkonusu alimlerin hepsinin fikirlerini tek tek ele almak, konuyu fazlasıyla uzatacağından örneklem olmak üzere müfessir Razi'nin fikirlerini değerlendirmekle yetineceğiz. Mesela; Razî, Al-i İmran suresinde geçen ayeti tefsir ederken şöyle demektedir: "Sünnetullah, Allah'ın cahil insanları gaybına muttali kılmaması üzere cereyan etmektedir."⁴⁵ Bu ifadenin dolaylı anlamına göre 'resul' kelimesi, cahil olmayan herkesi kapsamına almaktadır. Zira sadece cahiller gayba muttali kılınmazlar. "Fakat Allah, peygamberlerinden dilediğini seçer."⁴⁶ cümlesinin tefsirinde şöyle der: "Bu ayet şu manaya da gelebilir: Allah sizin hepinizi, peygamberin bildiği miktarda gaybı bilen kimseler kılmamıştır ki sizler peygamberlerden müstağni olasınız."⁴⁷ Bu ifadeye göre mü'minlerin tümü gaybı bilebilir, ancak bu bilgi peygamberin bildiği ölçüde değildir.

⁴² Örneğin Razi'ye göre; "Allah kâhinlere de bazı gaybi şeyleri bildirir. İlm-i nücum ile uğraşan kimselerin, bazen gelecekte olabilecek hadiseleri haber verdikleri ve verdikleri haberin doğru çıktığı vakidir. Bu durum, gerçek ilham sahiplerinde de görülmektedir. Hem sonra bu evliyaya has olmayıp, sihirbazlar içinde de böyleleri bulunmaktadır." Bk., Fahrüddin er-Râzî, *Tefsîr-i Kebir Mefatihü'l-Gayb*, Tercüme: Suat Yıldırım vd., Akçağ Yayınları, Ankara 1993, XXII, 201; ayrıca bk., Beyzavî, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, II, 536

⁴³ Bk., Ersan Özten, *Peygamberlerin Gaybı Bilme İmkânı*, Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 98, 146

⁴⁴ Beyzavî, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, II, 536

⁴⁵ Râzî, *Tefsîr-i Kebir Mefatihü'l-Gayb*, VII, 232

⁴⁶ Al-i İmran, 3/179

⁴⁷ Râzî, *Tefsîr-i Kebir Mefatihü'l-Gayb*, VII, 232

Yine er-Râzî'nin, Cin suresindeki ilgili ayetin tefsirini yaparken, gayb kavramıyla ilgili şu açıklamasını görmekteyiz:

“ ‘Allah, gaybın bilgisine, ancak beğenip seçtiği bir resulü muttali kılar’ ayetinde ‘gayb’ ifadesi, genellik ifade eden bir kelime değildir... Şu halde, Allah Teâlâ'nın mahlûkatını, gayblardan sadece birine muttali kılmaması kâfidir. Biz de bunu kıyametin kopma vaktine hamlediyoruz. Böylece de ayetten kastedilen, Allah Teala'nın işte bu gaybı hiç kimseye bildirmeyeceği olmuş olur. Dolayısıyla da ayette, artık Cenab-ı Hakkın, gayblarından hiç birini hiç kimseye bildirmediğine dair bir delalet kalmaz.”⁴⁸

Bu açıklamalara göre, ‘gayb’ ifadesi tekildir, sadece bir gayb demektir, bütün gayblar anlamında değildir. Öyleyse Allah, sadece bir gaybı bildirmemiştir, bunun dışındakileri gerek peygamberlere gerekse de diğer insanlara bildirmiştir. Onun şu ifadesi de bu iddiasını iyice pekiştirmektedir:

“Allah Teâlâ'nın bu ayetten kastının, peygamberler hariç gaybî bilgileri hiç kimseye haber vermeyeceği olmadığı kesinkes ortadadır.”⁴⁹

Sabunî ise, ilgili ayetlerin tefsirinde gaybın tanımını net olarak ifade etmekte, Al-i İmran ve Cin surelerinde geçen ayetlerin tefsiri bağlamında, gaybın sadece görevli elçilere/peygamberlere bildirildiğini son derece net ifadelerle açıklamaktadır. Ancak bu açıklığına rağmen, daha sonra Kehf suresindeki kıssayı anlatırken, Hızır'ın peygamber/elçi olmadığını, veli ve salih bir kul olduğunu, Yüce Allah'ın elçi özelliği bulunmayan bu salih kuluna gaybı bildirdiğini, bu kişinin peygamber olan Musa'ya gayb hocalığı yaptığını söylemek suretiyle kendi fikir sistematüğinde tutarsızlığa da düşmektedir. Belki olayı şöyle de okumak mümkündür: Razî gibi âlimler, fikir sistematüğünü tutarlı bir çerçeveye oturtma hesabına, aynı yanlışı ısrarlı bir şekilde devam ettirerek bir felsefe geliştirmişler, nassların açık olup, görevli elçiler dışında hiç kimseye gayb bilgisini elde etmede açık kapı bırakmadığı hallerde bile, zorlama tevillerle, Kur'an ve sahih hadis kaynaklı delilden yoksun tahmine ve kişisel tecrübeye dayalı yorumlarla gayb kapısını, kimi zaman kâhinler ve sihirbazlara varıncaya dek cahiller dışında herkese ardına kadar açmışlardır. Hâlbuki Sabunî gibi âlimler, Al-i İmran ve Cin surelerinde ilgili ayetlerin hakkını vermekle beraber, Kehf suresindeki Hızır kıssasını yorumlarken, oradaki açık nasslara aykırılık teşkil edecek bir yanlılık

⁴⁸ Râzî, *Tefsîr-i Kebir Mefatihu'l-Gayb*, XXII, 201; “‘Gaybına’ ifadesi, müfred ve muzaf bir lafızdır. Dolayısıyla bununla amel etme, bundan hüküm çıkarma hususunda, bunu tek bir gayba hamletmek yeterli olur. Ama bu kelimenin bütün gaybları ifade ettiğini ileri sürmeye gelince, bu lafızda bu manaya bir delalet yoktur.” Râzî, *Tefsîr-i Kebir Mefatihu'l-Gayb*, XXII, 201

⁴⁹ Râzî, *Tefsîr-i Kebir Mefatihu'l-Gayb*, XXII, 201

sergilemişlerdir. Yani buradaki tutarsızlık, ısrarlı bir yanlışlıktan çok, bir sehiv ve yanılığa benzemektedir.

(3) “Resûl” Kelimesinin Anlam ve Kapsamı

Bu noktada bir diğer önemli husus karşımıza çıkmaktadır ki o da şudur: İlgili ayetlerde kullanılan “resûl” kelimesi ne anlama gelmektedir, bu kelimenin kapsamına kimler girmektedir? Acaba bu kavramdan, yalnızca Allah'ın insanlığa mesajını ulaştırmak için seçtiği peygamberler mi kastedilmektedir yoksa peygamberlerin dışında diğer insanlar da bu kelimenin şümulüne girmekte midir?

Resul kelimesi; Kur'an'da (1) “melek” ve (2) Allah ile insanlar arasında elçilik görevi yüklenen kişi yani “peygamber” anlamlarında kullanılmıştır. Hac suresinde “*Allah melekler ve insanlardan elçiler seçer*” denilmek suretiyle, bu husus açıklığa kavuşturulmaktadır.⁵⁰

Geldiğimiz nokta itibariyle, konunun ana eksenini oluşturan şu iki ayet-i kerimeyi tekrar hatırlamakta fayda vardır: “*Gaybı bilen O'dur. Gaybını hiç kimseye izhar etmez. Ancak razı olduğu elçisi ayırdır. Çünkü O, elçisinin önüne ve arkasına gözetleyiciler (koruyucular) koyar.*”⁵¹ “*Ve Allah sizi gayba vakıf kılacak değildir. Fakat Allah, elçilerinden dilediğini seçer (ve onu gayba vakıf kılar).*”⁵² Bu iki ayet bağlamında, "resûl/rusul" kelimelerinden kimlerin kastedildiği konusu, üzerinde durmamız gereken ana konudur.

Kur'an'ın fikir sistematığına baktığımız zaman, "resûl" kelimesinden kastedilen anlam; Allah katından vahiyle mesaj alan ve kendilerine Allah'ın elçisi olarak inanılması gereken peygamberler ve meleklerdir. Resûl kelimesi, fe'ül kipinde olup, bir mesajı iletmek üzere elçi olarak seçilip gönderilen, kendisini gönderenin haberlerini sadakatle izleyen, ona tabi olan gibi anlamlara gelir. Allah'ın elçisi/leri (rusulullah) ifadesiyle, hem melek elçiler, hem de beşer elçiler (Peygamberler) kastedilmektedir.⁵³ Nitekim Al-i İmrân suresindeki âyette “*...fakat dilediği elçiyi seçer*”⁵⁴ ifadesinden hemen sonra “*O halde Allah'a ve peygamberlerine iman edin*” ibaresi, "resûl" kelimesinin, “vahiy alan ve onu insanlara iletmekle görevli olan bir elçi” anlamında olduğunu net bir biçimde ortaya koymaktadır. Cin suresinin 28. âyetinde de yine "gönderilen mesajların tebliğ edilmesi" fikrinin işlendiğini görülmektedir. Bu bakımdan

⁵⁰ Hac, 22/75

⁵¹ Cin, 72/26-27

⁵² Al-i İmrân, 3/179

⁵³ Sadık Kılıç, *Kur'anda Gayb Âlemi*, Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları V: İslam Düşüncesinde Gayb Problemi Ed. Bedrettin Çetiner, Ensar Neşriyat, İstanbul 2003

⁵⁴ Al-i İmrân, 3/179

her iki ayette geçen "resûl" ve "rusul" kelimelerinden, Allah'ın peygamberlerinin kastedildiğini söylemek ilmi hassasiyetin bir gereğidir. Bu kapsamın içine evliyayı, kutup ve gavsları dâhil etmenin açık naslar bağlamında ilmî bir değeri yoktur.

Bu meyanda “*Allah, meleklerden ve insanlardan resuller seçer*” ayetindeki “rusul” kelimesi, meleği de içine aldığına göre, *meleğin bazı veli kişilere ilham getirmesi hiç de reddedilecek bir durum değildir* tarzında bir yorumda bulunmak, meseleyi bağlamından uzaklaştırmaktır. Zira sadece veli kişilere değil, tüm Müslümanlara ilham gelmesi mümkün olduğu gibi, hayvanlara dahi ilham geldiği bilinen Kur’anî bir vakiadır. Öyleyse bunların tümüne gayb bilgisi verildiğini söylemek gerekecektir. O halde peygamberlerin istisna edilmişlerinin hiçbir anlamı kalmayacaktır.

Hâlbuki daha önce de belirttiğimiz gibi, evliyanın gayba dair birtakım sezgileri olup bir kısmı isabet kaydettirse de, bunların hiçbirisi zan ve tahminden arınmış yüzde-yüz bir keşif ve ortaya çıkarma manasına kesin bir ilim olamaz; bir kıyastan öteye geçemez. Matematiksel bir kesinlik ifade etmez.⁵⁵ Öyleyse söz ve davranışları mucize ile teyid edilen peygamberler dışında kalan kişilerin, gayba dair tahmin ve sezgileri kesin bir bilgi değeri taşımadığı gibi bağlayıcı da değildir.

Peygamberler ise, mûcizelerle teyid edilmişlerdir. Gayb olan bazı şeyleri bildirmeleri bundandır. Yüce Allah, peygamberlerden razı olduğu kimseleri istisna etmiştir. Onlara vahyetmek suretiyle, gaybından dilediğini onlara öğretmiştir. Bunu onlara bir mûcize ve peygamberliklerine dair doğru bir delalet olarak vermiştir.

Kur’an’ın ifadesiyle, meleklerden de resuller seçildiğine göre, meleklerin ilmini konu edinen ayetleri de kısaca değerlendirmekte fayda vardır. Örneğin; Bakara suresinde, Hz. Âdem’in yaratılacağını öğrenen meleklerin; “*Kan akıtıp, bozgunculuk yapacak bir kimseyi mi yaratacaksın?*”⁵⁶ dedikleri haber verilmektedir. Melekler, Âdemin gelecekte kan akıtıp, bozgunculuk yapacağını, acaba nereden biliyorlardı? Bu, bir gaybî bilgi midir? “*Bize öğrettiğin dışında bizim bilgimiz yoktur?*”⁵⁷ ayeti, meleklerin diğer konulardaki bilgileri gibi bu konudaki bilgilerinin de Allah’ın bildirmesi ile olduğunu açıklığa kavuşturmaktadır. Burada dikkat çeken önemli bir nokta da Âdem’e öğretilen “esma” ve bilgilerden, meleklerin habersiz oluşlarıdır. Nitekim melekler bu acizliklerini de itiraf etmektedirler. Cenab-ı Hak, bu

⁵⁵ Bk., Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VIII, 387

⁵⁶ Bakara, 2/30

⁵⁷ Bakara, 2/32

itiraflarından sonra meleklerle: “Size, yer ve göklerin gaybını ben bilirim, demedim mi?” diye buyurmaktadır. Yani meleklerin, kan dökecek, bozgunculuk yapacak bir varlığı niçin yaratmayı murad ettiği sorularına, sizin bu konudaki bilginiz sınırlıdır, halbuki daha sizin bilmediğiniz çok şeyler vardır ki onları Allah bilir, siz bilmezsiniz, şeklinde cevap verilmektedir. Ayetin sonunda “Allah âlim ve hâkimdir” ifadesinin yer alması da, bu anlamı pekiştirmektedir.

(4) Kur’an’da Bahsedilen “Salih Kul” Meselesi

Allah Teâlâ’nın, “Katımızdan bir rahmet verdiğimiz ve tarafımızdan bir ilim öğrettiğimiz bir kul”⁵⁸ olarak tanımladığı ve bütün güvenilir hadis kitaplarında ismi “Hızır” olarak bildirilen bu salih kul,⁵⁹ birtakım gaybî bilgilere muttali kılınanlardandır. Hızır’ı temsilî bir kişilik olarak kabul eden Muhammed Esed’in görüşünün aksine,⁶⁰ Kur’an onu gerçek bir kişilik olarak sunmaktadır. Hızır ile Hz. Musa arasında geçen olayları anlatan ayetlerden anlaşıldığına göre, Hızır, Hz. Musa’nın bile vakıf olmadığı bazı gaybî bilgileri bilmektedir.

“Derken, kullarımızdan bir kul buldular ki, ona katımızdan bir rahmet vermiş, yine ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik. Musa ona: Sana öğretilenden, bana, doğruyu bulmama yardım edecek bir bilgi öğretmen için sana tâbi olayım mı? dedi. Dedi ki: Doğrusu sen benimle beraberliğe sabredemezsin. (İç yüzünü) kavrayamadığın bir bilgiye nasıl sabredersin? Musa: İnşaallah, sen beni sabreder bulacaksın, dedi. Senin emrine de karşı gelmem. (O kul:) Eğer bana tâbi olursan, sana o konuda bilgi verinceye kadar hiçbir şey hakkında bana soru sorma! dedi. Bunun üzerine yürüdüler. Nihayet gemiye bindikleri zaman o (Hızır) gemiyi deldi. Musa: Halkını boğmak için mi onu deldin? Gerçekten sen (ziyanı) büyük bir iş yaptın! dedi. (Hızır:) Ben sana, benimle beraberliğe sabredemezsin, demedim mi? dedi. Musa: Unuttuğum şeyden dolayı beni muaheze etme; işimde bana güçlük çıkarma, dedi. Yine yürüdüler. Nihayet bir erkek çocuğa rastladıklarında (Hızır) hemen onu öldürdü. Musa dedi ki: Tertemiz bir canı, bir can karşılığı olmaksızın (kimseyi öldürmediği halde) öldürdün ha! Gerçekten sen fena bir şey yaptın! (Hızır:) Ben sana, benimle beraber (olacaklara) sabredemezsin, demedim mi? dedi. Musa: Eğer, bundan sonra sana bir şey daha sorarsam artık bana arkadaşlık etme, dedi. Hakikaten benim tarafımdan (ileri sürebilecek) mazeretin sonuna ulaştın. Yine yürüdüler. Nihayet bir köy halkına varıp onlardan yiyecek istediler. Ancak köy halkı onları misafir etmekten kaçındılar. Derken orada yıkılmak üzere bulunan bir duvarla karşılaştılar. (Hızır) hemen onu doğrulttu. Musa: Dileseydin, elbet buna karşı bir ücret alırdın, dedi. (Hızır) şöyle dedi: "İşte bu, benimle senin aramızın ayrılmasıdır. Şimdi sana, sabredemediğin şeylerin iç yüzünü haber vereceğim." "Gemi var ya, o, denizde

⁵⁸ Kehf, 18/65

⁵⁹ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, II, 424; Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*, III, 187; “Hızır’ın, ‘(yeşil anlamına gelen) Hıdır’ diye isimlenmesi şuradan gelir. O, kupkuru beyazlamış ot destesinin üzerine oturmuştu. Deste, altında derhal yeşerdi.” Buhari, *Enbiya* 27; Tirmizi, *Tefsir*, Kehf 3150; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, II, 430; Canan, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, XII, 367

⁶⁰ Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı Meal-Tefsir*, II, 599-600 dpn. 73

çalışan yoksul kimselerindi. Onu kusurlu kılmak istedim. (Çünkü) onların arkasında, her (sağlam) gemiyi gasbetmekte olan bir kral vardı." "Erkek çocuğa gelince, onun ana-babası, mümin kimselerdi. Çocuğun, onları azgınlık ve nankörlüğe boğmasından korktuk." "Böylece istedik ki, Rableri onun yerine kendilerine, ondan daha temiz ve daha merhametlisini versin." "Duvara gelince, şehirde iki yetim çocuğun idi; altında da onlara ait bir hazine vardı; babaları ise iyi bir kimse idi. Rabbin istedi ki, o iki çocuk güçlü çağlarına erişsinler ve Rabbinden bir rahmet olarak hazinelerini çıkarsınlar. Ben bunları kendiliğimden yapmadım. İşte, hakkında sabredemediğin şeylerin iç yüzü budur."⁶¹

Söz konusu ayetlerde anlatıldığına göre Hz. Musa, salih kul olarak ifade edilen ve hadislerde Hızır olduğu belirtilen kişi ile çıktığı yolculukta, onun, bindikleri gemiyi delmesi, rastladıkları çocuğu öldürmesi ve kendilerini misafir etmeyen köy halkına ait yıkılmak üzere olan bir duvarı yeniden inşa etmesi karşısında şaşkınlığını gizleyememektedir. Salih kul, niçin böyle davrandığını ona izah etmiş ve bindikleri gemiyi, yolları üzerinde bulunan ve sağlam gemilere el koyan zorba hükümdardan kurtarmak için deldiğini; çocuğu, büyüünce mümin olan anne-babasına zarar vermemesi için öldürdüğünü; duvarı da altında köy halkından iki yetim çocuğa ait hazine bulunduğu, çocuklar büyümeden önce duvar yıkılıp hazine ortaya çıkmasın ve başkalarının eline geçmesin diye tamir ettiğini söylemektedir. Bütün bunlar, geleceğe ait bazı gaybî bilgilerin, salih kul yani hadislerdeki ifadesiyle Hızır tarafından Allah'ın Teâlâ'nın dilemesi ve bildirmesi oranında bilindiğini, açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Kuşeyrî başta olmak üzere, tasavvufî meyillere sahip bir kısım âlimler, Hızır'ın veli olduğunu iddia etmişlerdir.⁶² Buna mukabil ehl-i ilim, umumiyetle Hızır'ın peygamber olduğunu söylemişlerdir.⁶³ Yine çoklukla âlimler, "Hızır bir peygamberdir, aksi takdirde veli olan bir kulun peygamberden üstün olduğu ifade edilmiş olur ki, bu caiz değildir" demişlerdir.⁶⁴ Yine Kurtubî'den de nakledildiği gibi, gaybî bilgiyi gerektiren gelecekle ilgili bir hükme, sadece nebiler/görevli elçiler muttali olabilirler.⁶⁵

Ayette geçen "Derken, kullarımızdan bir kul buldular ki, ona katımızdan bir rahmet vermiş, yine ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik."⁶⁶ "katımızdan bir rahmet" ifadesini, tefsir bilginleri, Kur'an'ın pek çok yerinde olduğu gibi burada da "vahiy ve peygamberlik" ile tefsir etmişlerdir.⁶⁷ Örneğin Zemahşerî, net ifadelerle "katımızdan bir rahmet" ibaresini, vahiy ve

⁶¹ Kehf, 18/65-82

⁶² Bk., Canan, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, XII, 368

⁶³ Canan, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, XII, 368; ayrıca bk., İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, II, 429

⁶⁴ Canan, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, IV, 76

⁶⁵ Bk., Canan, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, XII, 368

⁶⁶ Kehf, 18/65

⁶⁷ Bk., Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 370

peygamberlik olarak tefsir etmektedir.⁶⁸ Nitekim, Zuhruf suresinde geçen şu ayet-i kerimede de “rahmet” kelimesi peygamberlik anlamında kullanılmaktadır. “*Dediler ki: Bu Kur'an iki şehirden bir büyük adama indirilse olmaz mıydı? Rabbinin rahmetini onlar mı paylaşıyorlar?...*”⁶⁹

Hızır'ın şöyle dediği nakledilir: “Ey Musa! Ben, Allah'ın ilminden bana öğrettiği bir ilim üzereyim ki, sen onu bilmezsin. Sen de, Allah'ın ilminden sana öğrettiği bir ilim üzeresin ki, ben onu bilmem.”⁷⁰ Tüm bu yaptıklarımı, hep Rabbinden bir emir ve rahmet olarak yaptım. Ben bunu, bu yaptıklarımı kendiliğimden yapmadım. Yani kendi görüş ve içtihadımdan dolayı değil, Rabbinin bildirdiği emri ile bir görev olarak yaptım.⁷¹ “*Ben bunu kendiliğimden yapmadım.*”⁷² Yani, “Allah tarafından yapmakla ve bu şekilde davranmakla emredildim.”⁷³

Hızır'ın yaptığı işleri tekrar hatırlayalım: (1) Bindikleri gemiyi delmesi, (2) Karşılaştıkları bir çocuğu öldürmesi, (3) Uğradıkları bir köyde yıkılmaya yüz tutan bir duvarı tamir etmesi. Burada, Hızır tarafından yapılan işlerin ilk iki tanesi, insanın yaratılışından beri var olan kanunlara aykırıdır. Hiçbir kanun bir kimseye, başka bir kimsenin malını tahrip etme ve suçsuz bir insanı öldürme izni ve yetkisi vermez.⁷⁴ Bu noktada, özellikle Hızır'ın öldürdüğü çocuk meselesi dikkate değer bir noktadır. Eğer bu çocuk bülüğ çağına ermiş idiyse,⁷⁵ derhal küfür ve azgınlığına hüküm vermek (belki bir yönüyle) şeriata uygun olurdu.

⁶⁸ Zemaşerî, *Keşşâf*, II, 715

⁶⁹ Zuhruf, 43/31-32; Müşriklerin iki şehir ile kasdettikleri Mekke ile Taif'dir. Demek ki Kur'an'ın güzelliğini hissediyorlar da onu Peygamber'e yakıştıramıyorlar, zavallılar büyüklüğü dünya malı, dünya makamı ile sanıyorlar. Mekke'de Velid b. Muğire, Taifte Urve b. Mes'ud es-Sakafi gibi, dünyaca zengin gördükleri kimseleri Peygamber'den büyük sayıyorlar da Kur'an'ı da onlara layık görüyorlar. Yüce Allah da red ve azarlama ile buyuruyor ki “*Rabbinin rahmetini onlar mı taksim ediyorlar?*” Bk., Ferrâ, Ebu Zekeriyya Yahya b. Ziyad, *Meâni'l-Kur'an*, Tahkik ve tahrir: Şeyh Doktor İ'madu'd-Din İbn Seyyid Ali'd-Derviş, Alemu'l-Kutub, Beyrut 2011, II, 751

⁷⁰ Buhari, Tefsir-u Sureti 18/2; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, II, 424; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 372; “Derken bir serçe geldi, geminin kenarına kondu, denizden bir veya iki damla aldı. Hızır, Musa'ya dedi ki: Benim ve senin ilmin, Allah'ın ilmine göre, şu serçenin denizden eksilttiği su miktarınca olabilir.” İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, II, 425

⁷¹ Bk., Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 378

⁷² Kehf, 18/82

⁷³ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, II, 429; “Bu ifadede Hızır Aleyhisselamın resul olduğunu söyleyenler için bir delil vardır. Bununla beraber daha önce geçen ‘*kullarımızdan bir kul buldular ki biz ona katımızdan bir rahmet ve bir ilim vermiştik*’ ifadesinde de aynı delalet mevcuttur. Buna rağmen çokları, onun nebi değil veli olduğu fikrine vardılar.” İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, II, 429

⁷⁴ Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*, III, 189

⁷⁵ “Ayette, salih bir kul olarak geçen ve halkın Hızır dediği kişinin, öldürdüğü gencin ergin olduğunda kuşku yoktur. Ama erişkin olmadan öldürseydi de verilmek istenenin ruhuna uygun düşerdi. Zira bu salih kimse kendiliğinden değil, Allah'ın emriyle hareket etmekteydi.” İbn Kayyim, *Bedai'u't-Tefsir*, II, 639

Fakat âlimlerin çoğunun dedikleri gibi, henüz bülüğ çağına ermemiş bir çocuk idiyse,⁷⁶ onun kâfirliği ve azgınlığı, nihayet gelecekte meydana çıkacak bir gerçektir. Hızır bu bilgiye sahip kılınsa bile, bir çocuk şöyle dursun, bir ergeni bile ileride yapacağı suçtan dolayı öldürmek, şüphe yok ki İslam hukukuna aykırıdır.⁷⁷ Ceza hukuku ve yasaların bir kuralı olarak işlenmedik bir suç için ceza verilmez. Allah'ın (peygamberlere gönderdiği) yasasında da böyledir.⁷⁸ Sözün özü, bir kimsenin ileride işleyeceği muhtemel ve muhayyel bir suç sebebiyle, onu öldürmek mümkün değildir.⁷⁹

Yapılan işlerin mahiyetini ve aslını değerlendirdiğimizde görünen şudur: “Hızır'ın yaptığı işler, halktan Hakk'a doğru giden işler değil, Hakk'tan halka doğru olan fiillerdir. Bundan dolayı Musa gibi, halkı Hakk'a götürmeye emredilmiş değil, Hakk'tan halka olan mukadderatın yerine getirilmesine emredilmiş demektir. Şu halde oğlanı öldürmesi, Allah'ın emri ile ölen çocukların ruhlarını almaya vekil tayin olunmuş olan Azrail'in görev ve sorumluluğu gibi olur.”⁸⁰ Öyleyse “bu emirlerin, bir kimsenin zengin diğerinin fakir, bir kimsenin hasta ve diğerinin hasta iken iyileşmesine neden olan Allah'ın emirleri ile aynı grupta olduğunu kabul etmek durumundayız. Şayet Hızır'a verilen emirler, bu türden emirler idiyse, Hızır'ın insanlar için konulan ilahi kanunlarla sınırlı olmayan bir melek olduğu sonucuna varılabilir.⁸¹ Çünkü şer'i yönü olmayan bu tür emirler, ancak meleklere verilebilir. Zira onlar tasarrufta bulunmaksızın Allah'ın emirlerine itaat ederler.”⁸²

Hızır'ın halkı Hakk'a götürmeye emredilmiş olmadığı, Hakk'tan halka olan mukadderatın yerine getirilmesi için görevlendirildiği, kendisine atfedilen şu sözlerden de anlaşılmaktadır: “Ey Musa! Ben, Allah'ın ilminden bana öğrettiği bir ilim üzereyim ki, sen onu bilmezsin. Sen de, Allah'ın ilminden sana öğrettiği bir ilim üzeresin ki, ben onu bilmem.”⁸³ Zira Hızır, tebliğle görevli bir elçi olsaydı ona öğretilen ilimle, Musa'ya öğretilen ilmin çok önemli ortak noktaları olurdu. Örneğin tevhid inancı vurgusu, namaz, zekât ve oruç

⁷⁶ “Ayette geçen ‘gulam’ kelimesi, Arapça’da, bülüğa ermemiş çocuk yani sabi manasında kullanıldığı gibi, bülüğa ermiş delikanlı manasına da kullanılır. Cumhur, ayetteki gulamla, bülüğa ermemiş çocuğun kastedildiği görüşündedir.” Canan, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, XVI, 76

⁷⁷ Nakledilir ki Hz. Ömer, Muğire'nin kölesini görünce “bu beni öldürecek” demiş, kendisinin katili olacağını sezmişti. “O halde niye bırakıyorsun ey müminlerin emiri” dediklerinde, “Ne yapayım, henüz bir şey yapmamıştır, yalnız kalbindeki şeyden dolayı da şeriata göre sorumlu olunmaz” dedi. Dediği gibi ertesi gün şehid oldu. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 379

⁷⁸ Bk., İbn Kayyim, *Bedai'u't-Tefsir*, II, 640

⁷⁹ Bk., Canan, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, XVI, 76

⁸⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 380

⁸¹ Mevdudî, Hızır'ın melek olabileceği görüşünü İbn Kesir'in tefsirinden nakleder. İlginçtir ki, İbn Kesir tefsirini Türkçeye çeviren mütercimler, “melek” kelimesini “melik” şeklinde okuyup, Hızır'ın bir kral olabileceğini yazmışlardır.

⁸² Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*, III, 189-190

⁸³ Buhari, Tefsir-u Sureti 18/2; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, II, 424

gibi ibadetler peygamberlerin davetlerinin en önemli ortak noktalarıdır. Tebliğle görevlendirilmiş bir elçinin, ben bunları bilmiyorum anlamına gelecek bir söz söylemesi abes bir durumdur.

Bu gerekçeler bağlamında, Hızır'ın Allah tarafından görevlendirilmiş bir resul olmaması mümkün değildir. Çünkü o, tebliğe olmasa da verilen emirleri hemen yerine getirmeye emredilmiş bir kişiliktir. Eğer resul değil de veli olsaydı, oğlanı öldürmek için özel hükme sahip olması söz konusu olamazdı.⁸⁴

Hızır'ın yaptığı işler, onun melek olma ihtimalini güçlendirdiği gibi; Kur'an'ın ifadeleri de bu ihtimale kapıyı kapatmış değildir. "Eğer Kur'an, Hz. Musa'nın eğitilmek üzere gönderildiği "abdin/kulun", bir insan olduğunu söylemiş olsaydı, o zaman Hızır'ın insan olduğu kabul edilirdi. Hâlbuki Kur'an'da 'abd/kul' kelimesi, çeşitli yerlerde melekler için de kullanılmıştır. "Böyle iken dediler ki: *"Rahmân çocuk edindi." Allah bundan münezzehdir. Doğrusu melekler ikram olunmuş kullardır.*"⁸⁵; "Onlar Rahman olan Allah'ın kulları olan melekleri de dışı saydılar. Onlar meleklerin yaratılışını gördüler mi? Onların şahitlikleri yazılacak ve onlar sorguya çekileceklerdir."⁸⁶ Bu ayetlerin yanı sıra, Hızır'ın insan olduğunu açıklayan hiçbir hadis yoktur. Sadece sahih bir hadiste 'recul (adam/erkek)' kelimesi, genelde insanlar için kullanılmasına rağmen Hızır için kullanılmıştır. Bu kelime cinler için de kullanılmıştır. "Doğrusu insanlardan bazı erkekler, cinlerden bazı erkeklere sığınarlardı da onların şımarıklıklarını artırırlardı."⁸⁷ Şu da bir gerçektir ki, bir melek ilahî emirle insanların yanına gelip de onlarla iletişime geçeceğinde, insan şeklinde görünür. "Biz ona meleğimiz (Cebrail)i gönderdik de ona tam bir insan şeklinde göründü."⁸⁸ Hz. Meryem'in şu endişesi sebebiyle, söz konusu edilen bir insan şeklinde görünme hadisesinin, erkek bir insan şeklinde olduğu anlaşılmaktadır: "Meryem: *"Ben senden Rahmân (olan Allah) a sığınırım. Eğer Allah'dan korkuyorsan (dokunma bana)" dedi.*"⁸⁹ İbn Kesir'in tefsirinde, Maverdi'den rivayet edildiğine göre, bazı eski müfessirler ve Kur'an âlimleri Hızır'ın melek olduğu görüşündedirler."⁹⁰

⁸⁴ Bk., Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 380

⁸⁵ Enbiya, 21/26

⁸⁶ Zuhruf, 43/19

⁸⁷ Cin, 72/6

⁸⁸ Meryem, 19/17

⁸⁹ Meryem, 19/18

⁹⁰ Bk., Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*, III, 190-191

Değerlendirme

Muhammed Ali Sabunî'nin eserlerinden yaptığımız alıntılarda, beş duyu organına gizli kalan, örtülü olup görünmeyen her şeyin gayb kapsamında olduğu söylenmektedir. Esasen buradaki gayb tanımını, henüz evrende varlık sahasına gelmeyen ve bilgisi sadece Allah katında bulunan hususlarla sınırlı tutmak, meseleyi daha sağlam bir zeminde değerlendirme olanağı sağlayacaktır. İkinci olarak, ilgili ayetler bağlamında, Yüce Allah'ın gaybını sadece elçilerine/peygamberlerine bildirdiği ve bunu da dilediği kadar ile sınırlı tuttuğu açık bir şekilde ifade edilmektedir. Bu noktada da “Allah'ın gaybı” ifadesi önemlidir. Zira böyle bir gaybtan maksat, Yüce Allah'ın bildirmemesi durumunda, mutlak anlamda hiç kimsenin bilme imkânı bulunmayan gaybtır.

Kehf suresinde anlatılan Hızır kıssasıyla ilgili Sabunî'den yaptığımız alıntılarda ise, meselenin değişip başkalaştığı görülmektedir. Çünkü gayb bilgisinin peygamber olmayan salih bir kula verildiği iddia edilmektedir. Peygamber olmayan bu salih kul, Hz. Musa'ya gayb bilgisini öğretecek olan öğretmen rolünde sunulmaktadır. Bu noktada iş kendi içinde bir tutarsızlık sergilemektedir. Zira görevli elçilerden/peygamberlerden başkasına bildirilmeyen gaybi bilgi, sonraları, peygamber olmadığı ifade edilen salih bir kula bildirilir hale gelmektedir, yine söz konusu kişinin peygamber olan Musa'ya gaybi bilgiyi öğreten bir bilge olduğu işlenmektedir. İddia bağlamında Musa, Allah'ın peygamberi ve meleği aracı kılmadan, doğrudan konuştuğu elçisidir. Hızır ise peygamber değildir, o sadece Allah'ın salih kullarından biridir. Buna rağmen Hz. Musa, salih kulla karşılaşp Allah'ın kendisine verdiği ledünnî ilminden istifade etme uğrunda, uzak mesafelere gitmede tereddüt göstermemiştir.

Burada, Hızır olayında anlatılan kıssaların göreceli olup olmadığı veya mutlak gayb kapsamına girip girmediği konusu önem arz eder. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bir zamanda veya mekânda bilinmeyen pek çok şey vardır ki, başka bir mekân veya zamanda bilinebilir. Yahut aynı zaman ve mekânda olan insanlardan bazıları bildiği halde, diğerlerine gizli kalan hususlar vardır. Fakat bunlar, nisbî ve göreceli bir gaybtır, hakiki ve mutlak anlamda bir gayb değildir.

Mutlak gayb ise nisbi ve göreceli gaybtan farklı olup, henüz varlık âlemine gelmeyen hususlardır. Örneğin kıyametin kopma zamanı, insanın nerede öleceği, gelecekte nelerle karşılaşacağı gibi hususlar, Allah'ın kendine özgü kıldığı gaybî konulardan bazılarıdır. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *“İnsanlar sana kıyametin zamanını soruyorlar. De*

ki: *Onun bilgisi Allah katındadır. Ne bilirsin, belki de zamanı yakındır.*"⁹¹ Bu ayette, sadece Allah'ın kıyametin "kopma zamanını" bildiği, net bir şekilde ifade edilmektedir. Bir başka ayet ise şu şekildedir: "*Kıyametin ilmi Allah katındadır. Yağmuru O indirir. Rahimlerde olanı bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilmez. Hiç kimse nerede öleceğini de bilmez.*" Bu ayette, Fahreddin Razî'nin daha önce naklettiğimiz iddiasında olduğu gibi, Yüce Allah sadece kıyametin kopma vaktini gizlemiş değildir.⁹² Yani mutlak gayb bununla sınırlı değildir. Ayet, bu türden olan iddiaları çürütmektedir. Zira ayet, kıyamet konusunda olduğu gibi insanın nerede öleceği ve gelecekte nelerle karşılaşacağı hususlarında son derece nettir.

Bu noktada, hadislerde Hızır olduğu ifade edilen salih kulun yaptığı işleri hatırlayıp mutlak gayb açısından değerlendirmek icap etmektedir. Onun yaptığı işler hatırlanacağı üzere şunlardı: (1) Bindikleri gemiyi delmesi, (2) Karşılaştıkları bir çocuğu öldürmesi, (3) Uğradıkları bir köyde yıkılmaya yüz tutan bir duvarı tamir etmesi. Burada, Hızır tarafından yapılan gemiyi delme ve yıkılmaya yüz tutan duvarı tamir etme işleri, kimi açılardan nisbi ve göreceli bir gayb kapsamında değerlendirilebilirse de, karşılaştıkları bir çocuğu öldürmesi tamamen mutlak gayb kapsamında olan ve Allah tarafından bildirilmemesi durumunda hiçbir şekilde bilinme imkânı bulunmayan bir husustur. Öyleyse bu tarzdaki bir mutlak gayb bilgisi kendisine verilen Hızır'ın, elçi/resul olmayıp veli olması mümkün değildir. Zira bu tarz bir bilgi, Al-i İmran ve Cin surelerinde geçen ayetlerin açık ifadeleriyle,⁹³ yalnızca melek veya insanlardan olan elçilere verilen bir bilgidir. Velilerin böyle bir bilgiye sahip olması ve bu bilgi doğrultusunda bir infazda bulunmaları mümkün değildir. Böyle bir iddia, bir başka yönüyle, insanlık tarihinde önu alınamaz masum katliamlara yol açma kabiliyetini barındıran temelden yoksun bir iddiadır. Zira nübüvvet/peygamberlik son bulsa da, evliyalık kıyamete kadar devam edecek olan bir husustur.

Israrla vurguladığımız gibi, gayb ilminin hakiki sahibi olan Yüce Yaratıcı'nın, mutlak gaybını açık ve kesin şekilde elçilerinden başka kimseye açmadığı, Kur'an'da açıkça ifade edilir. O halde elçiler/peygamberler dışındaki kimselerin gayba dair sezgilerinin hiçbirisi, zandan arınmış yüzde yüz bir keşif manasına kesin bir ilim olamaz; bir kıyastan öteye geçemez. Matematiksel bir kesinlik ifade etmez. Sadece elçilik görevi verilenler hariçtir ki Allamu'l-Guyub yani gayb bilgisinin gerçek sahibi olan Yüce Allah, dilediği takdirde onlara

⁹¹ Ahzab, 33/63

⁹² "Gaybına" ifadesi, müfred ve muzaf bir lafızdır. Dolayısıyla bununla amel etme, bundan hüküm çıkarma hususunda, bunu tek bir gayba hamletmek yeterli olur. Ama bu kelimenin bütün gaybı ifade ettiğini ileri sürmeye gelince, bu lafızda bu manaya bir delalet yoktur." Râzî, *Tefsîr-i Kebir Mefatihü'l-Gayb*, XXII, 201

⁹³ Al-i İmran, 3/179; Cin, 72/26

gaybından bazı şeyleri açar; henüz varlık âlemine gelmeyen şeyleri açıkça bildirir. Bu duruma göre de Peygamberler, gaybı bilen insanlar değil, gaybdan Allah'ın bildirdiği ölçüde haber alan insanlardır. Yani onların gayba dair verdikleri haberlerin tümü Allah'ın bildirmesiyledir. Gaybdan bilgi vahiy ile verilmektedir. Hızır olarak isimlendirilen Salih kula da böyle bir bilgi verildiğine göre, Kur'an'ın fikir sistematığı açısından, onun görevli bir elçi olmaması mümkün değildir.

Razî ve Beyzâvî gibi bazı âlimler, “peygamberler dışındaki kimseler de gaybı bilir” tarzındaki bir fikri, tutarlı bir çerçeveye oturtma hesabına, kimi zaman resul kavramını,⁹⁴ kimi zaman ise gayb kavramını anlam çerçevesinin dışına taşımak suretiyle,⁹⁵ yanlışlarını ısrarlı bir şekilde devam ettirip bir felsefe geliştirmişler.

Örneğin; Beyzâvî, Cin suresinde geçen ayeti tefsir ederken,⁹⁶ Zemahşerî gibi âlimleri kastederek şöyle demektedir: “Evliya'nın kerametini kabul etmeyenler, bu ayeti delil getirmişlerdir. Cevabı şöyledir: ‘Resul’ kelimesinden maksat sadece melektir, ‘bildirmek/izhar’ kelimesinden maksat ise aracısız olandır. Evliyanın gayb konusundaki kerametleri, bizim ahiret bilgilerini peygamberlerden öğrenmemiz gibi, meleklerden bu bilgileri almaları suretiyle olur.”⁹⁷ Zemahşerî, Yüce Allah'ın gaybını, sadece ‘peygamberlik için seçmek suretiyle razı olduğu’ elçilerine bildirdiğini net bir şekilde ifade ettikten sonra,⁹⁸ genel bir ifadeyle söz konusu ayette kerametlerin olmadığına bir delalet olduğunu söylemektedir.⁹⁹ Eğer bu sözdeki maksadı, ‘hiçbir şekilde ve hiçbir konuda kerametlerin olmadığına keramet yoktur’ şeklinde ise bu yanlış bir yargıdır. Ancak bundan maksadı, sadece gaybı bilme konusunda keramete yer yoktur, kerametle gaybın bilinmesi söz konusu değildir şeklinde ise, bu durumda yaptığı tefsir son derece yerindedir, takdire şayandır.¹⁰⁰ Beyzâvî'nin, ‘evliya, gayb konusundaki bilgilerini meleklerden alıyorlar’ demesi, bilgilerinin çoğunluğunu melekler vasıtasıyla alan peygamberlerle evliyayı, gaybî bilgiyi alma konusunda eşitlemek gibi ciddi bir problemi çözümsüz kılmaktadır.

Buna ilave olarak, nassların açık olup, görevli elçiler dışında hiç kimseye gayb bilgisini elde etmede açık kapı bırakmadığı hallerde bile, zorlama tevillerle, delile

⁹⁴ Bk., Râzî, *Tefsîr-i Kebir Mefatîhu'l-Gayb*, VII, 232

⁹⁵ Bk., Râzî, *Tefsîr-i Kebir Mefatîhu'l-Gayb*, XXII, 201

⁹⁶ Cin; 72/26

⁹⁷ Beyzâvî, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, II, 536

⁹⁸ Benzer bir görüş için bk., İzz b. Abdisselam, Abdulaziz b. Abdisselam es-Sülemî (v. 660 h.), *Tefsiru'l-İzz b. Abdisselam*, I-II C, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1971, II, 312

⁹⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 633

¹⁰⁰ Tartışmalar için bk., Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 633 Dpn. 2

dayanmayan tahmine dayalı yorumlarla gayb kapısını, kimi zaman kâhinler ve sihirbazlara varıncaya dek cahiller dışında herkese ardına kadar açmanın önünde herhangi bir engel kalmamaktadır. Böyle bir tutum ise, kabul edilebilecek bir durum değildir.

Bu konuda Sabunî ise, Al-i İmran ve Cin surelerinde geçen ilgili ayetlerin hakkını vermekle beraber, Kehf suresindeki Hızır kıssasını yorumlarken, oradaki açık nasslara aykırılık teşkil edecek bir yanlışlık sergilemektedir. Yani buradaki tutarsızlık, ısrarlı bir yanlışlıktan çok, bir sehiv ve yanılığa benzemektedir.

Sözün özü, görevli elçiler dışında kalan evliyanın gayba dair sezgilerinin bir kısmı kimi zaman isabet kaydettirse de, bu sezgi ve tahminlerin hiçbirisi zan ve kuruntudan yüzde yüz arınmış tam bir keşif manasına kesin bir ilim olamaz; bir kıyastan öteye geçemez. Matematiksel bir kesinlik ifade etmez.¹⁰¹ Öyleyse söz ve davranışları mucize ile teyid edilen peygamberler dışında kalan kişilerin, gayba dair tahmin ve sezgileri bağlayıcı değildir. Bu konuda, yüzde yüz ilim anlamına gelecek bir tarzda söz söylemek, “resûl” kavramıyla ifade edilen görevli elçilere has kılınmıştır.

¹⁰¹ Bk., Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 387

BİBLİYOGRAFYA

Ahmet Önkal, “Sariye Olayı Üzerine Bir Rivayet Araştırması”, İSTEM Sayı: 6, Konya 2005

Beyzavî, Kadı Nasıruddin Ebu Said Abdullah İbn Ömer b. Muhammed eş-Şirazi el-Beydavi (v. 685), *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, I-II C, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2011

Buhari, Ebu Abdillan Muhammed b. İsmail, (V. 256/870), *el-Camiu's-Sahîh* (I-VIII C.), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981

Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi* (I-XVIII C.), Akçağ Yayınları, Ankara, 1995

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, (V. 1361/1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, (I-X C.), (Sadeleştirme), Azim Dağıtım, İstanbul, tsz.

Ersan Özten, *Peygamberlerin Gaybı Bilme İmkânı*, Doktora Tezi, Ankara 2009

Fahrüddin er-Râzî, *Tefsîr-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, Tercüme: Suat Yıldırım vd., Akçağ Yayınları, Ankara, 1993

Ferrâ, Ebu Zekerriyya Yahya b. Ziyad, *Meâni'l-Kur'an*, Tahkik ve tahrir: Şeyh Doktor İ'madu'd-Din İbn Seyyid Ali'd-Derviş, Alemu'l-Kutub, Beyrut 2011

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebu Abdillan Muhammed b. Ebi Bekr b. Eyyub, *Bedai'u't-Tefsir*, Derleyen: Yusri es-Seyyid Muhammed, Tercüme: Ahmet Ağırakça, M. Emin Çimendağ, Polen Yayınları Ravza Matbaacılık, İstanbul 2011

İbn Kesîr, Ebu'l Fida İsmail ed-Dimeşki, (V. 774/1373), *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, (I-III C.), İhtisar ve Tahkik: Sabuni, Muhammed Ali, Daru'l-Fikir, Beyrut, 1419 (1999)

İbrahim Demir, *Muhammed Ali Es-Sabuni ve Tefsir Metodu*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2000, s. 13

İlyas Çelebi, *İslam İncancında Gayb Problemi*, Marmara Ün. Vakfı Yayınları, İstanbul 1996

İzz b. Abdisselam, Abdulaziz b. Abdisselam es-Sülemî (v. 660 h.), *Tefsiru'l-İzz b. Abdisselam*, I-II C, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1971

Mevdudî, Seyyid Ebu'l-A'lâ, *Tefhimu'l-Kur'an*, (I-VII C.), Çeviren: Kayani, Muhammed Han ve diğerleri, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997

Muhammed Ali Sabunî, *Safvetu't-Tefâsîr*, Daru's-Sabunî, Kahire 2009

- *İcâzu'l-Beyân fî Suveri'l-Kur'an*, Daru'l-Cil, Beyrut 2001

Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, (I-III C.), Çeviren: Koytak, Cahit-Ertürk, Ahmet, İşaret Yayınları, İstanbul, 1999

Muhammed Kenan, *Kurretü'l-Ayneyn ala Tefsiri'l-Celaleyn*, Dersaadet Kitabevi, İstanbul, tsz.

Râğıb el-İsfehânî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'an*, I-II C. Mektebetu Nezar Mustafa el-Bâz, tsz.

Said Nursi, *el-Makâlâtu'l-Kübrâ*, Mütercim: Molla Muhammed Zahid Malazgirdî, Şeriketu Resail'i Nur, Beyrut, 2010

- *Kastamonu Lahikası*, Zehra Yayıncılık, İstanbul 2009
- *Lem'alar*, Zehra Yayıncılık, İstanbul 2011

Sadık Kılıç, *Kur'anda Gayb Âlemi*, Kur'ân ve Tefsîr Araştırmaları V: İslam Düşüncesinde Gayb Problemi Ed. Bedrettin Çetiner, Ensar Neşriyat, İstanbul 2003

Tirmizi, Ebu İsa Muhammed et-Tirmizi, (V. 279/892), *Sünen* (I-V C.), (Ofset Baskı), İstanbul, 1981

Zemahşerî, Carullah Ebu'l Kasım Mahmud b. Ömer, (467–538 h.), *el-Keşşaf* (I-IV C.), el-Mektebetu't-Tevfikiyye, Kahire 2012